

Виборність суддів та участь народних
засідателів у судовому процесі: міжнародна
практика та висновки для України
(Policy Study)

Автори:
Володимир Кушніренко
Катерина Пенькова

I. Виборність суддів

Практика обрання суддів не є поширеною серед країн Європи. Єдиною країною, де застосовується дана практика, є Швейцарія. Федеративний устрій Швейцарії передбачає існування власних судових систем у межах кожного кантону, що зумовлює наявність різних практик та процедур призначення суддів¹.

Федеральних суддів і суддів Федерального кримінального суду, Федерального адміністративного Суду і Федерального патентного суду обирають Федеральні Збори строком на шість років з правом переобрання. На рівні кантонів судді призначаються парламентом або верховним судом, або обираються всенародним голосуванням з правом переобрання. Вибори проходять кожні 4–6 років². Максимальний термін перебування судді на посаді – 10 років у кантоні Тічіно, мінімальний – 1 рік у кантоні Аппенцель-Іннерроден. Кількість термінів судді необмежена, і суддя, у разі переобрання, може перебувати на посаді до досягнення пенсійного віку (64 роки для жінок, 65 років для чоловіків, 68 років для суддів Федерального Суду)³.

Крім Швейцарії, практика обрання суддів застосовується у США та Японії.

У Сполучених Штатах кожен штат має повну автономію у визначенні судового устрою і виборі методів комплектування суддівськими кадрами, покарання й усунення з посади. П'ятдесят штатів діяли автономно і творчо, а тому сформували велику кількість механізмів призначення суддів. Судді або призначаються губернатором, або обираються народним голосуванням. Нині у 70% штатів судді обираються⁴. У різних штатах побутує та чи інша практика.

Можна виділити п'ять основних методів обрання суддів:

- 1) вибори, що здійснюються законодавчим органом (у 3 штатах);
- 2) призначення главою виконавчої влади, з наступним затвердженням законодавчим органом (у 8 штатах);
- 3) всезагальні вибори на основі партійних списків (у 12 штатах);
- 4) всезагальні позапартійні вибори – незалежно від партійної приналежності (у 10 штатах);
- 5) призначення, що здійснюється головою виконавчої влади, на основі списку, підготованого незалежною комісією з наступним затвердженням шляхом прямих виборів – «міссурійський метод» (в 17 штатах). Губернатор штату призначає на посаду судді одного з трьох кандидатів, запропонованих йому спеціальною кваліфікаційною комісією експертів, а після певного строку перебування такого судді на посаді проводяться вибори, під час яких населення може або затвердити, або відмінити його призначення⁵. Якщо говорити про термін перебування суддів на посаді, то лише три штати призначають більшість своїх суддів довічно чи на близький до цього строк – до 70 років. В інших 47 штатах застосовуються різноманітні строки судових повноважень: короткі – від 4 до 10 років, або більш тривалі – від 6 до 14 років⁶.

¹Linder W. Swiss Confederation [Електронний ресурс] / W. Linder, I. Steffen – Режим доступу до ресурсу: <http://www.thomasfleiner.ch/files/categories/Intensivkursil/Switzerlandg3.pdf>.

²The Paths to the Swiss Federal Supreme Court. An Outline of Switzerland's Judiciary Structure [Електронний ресурс] // Swiss Federal Supreme Court. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: http://www.bger.ch/wege_zum_bundesgericht_e.pdf.

³Seibert-Fohr A. Judicial Independence in Transition / Anja Seibert-Fohr. – Heidelberg: Springer Science & Business Media, 2012. – с. 419.

⁴Пігенко В. Відкликання суддів на рівні штатів у США [Електронний ресурс] / Володимир Пігенко – Режим доступу до ресурсу: <http://pdp.org.ua/analytics/authorities/940-141-a4>.

⁵Слободяник Н. С. Актуальні питання формування суддівського корпусу: аналіз досвіду України та США / Н. С. Слободяник. // Митна справа. – 2014. – №3. – с. 243–250.

⁶Слободяник Н. С. Актуальні питання формування суддівського корпусу: аналіз досвіду України та США / Н. С. Слободяник. // Митна справа. – 2014. – №3. – с. 243–250.

Особливості виборності суддів на прикладі США

Вибір між призначенням та виборами суддів часто представляють як вибір між незалежністю та підзвітністю суду. Очевидно, обидві ці якості є принципово важливими. Аргументами прихильників призначення суддів є, передусім, мінімальна політизація процедури призначення та забезпечення незалежності суду від будь-яких політичних чи фінансових груп. Крім того, прихильники призначення апелюють до того, що вибір суддів у цьому випадку покладається на експертів, а не на виборців, які часто не володіють достатніми знаннями для обрання кваліфікованого судді, а керуються внутрішніми переконаннями. Тому виборцями можна легко маніпулювати.

Протягом багатьох років траєкторія реформування процедури обрання суддів у США пролягала від всезагальних виборів на партійній основі через позапартійні вибори до так званого «міссурійського методу». Метою таких реформ було сприяння більшій незалежності суддів через зменшення політичного тиску на них. Саме «міссурійський метод» спрямований на збереження ролі суду як неупередженого та незалежного органу та уникнення його політизованості, оскільки вибори створюють необхідність для суддів зосереджуватись на збереженні своєї посади шляхом впливу на громадську думку. Однак питання про зменшення громадського тиску на суддів, яких обирають за «міссурійським методом», є доволі дискусійним, особливо в контексті появи «нового типу» суддівських виборчих кампаній.

Кампанії нового типу характеризуються, по-перше, більшим впливом груп особливих інтересів не лише на місцевому рівні та рівні штатів, а й на національному рівні. Вони витрачають значні кошти на суддівські виборчі перегони, фінансують кампанії, спрямовані проти окремих суддів у зв'язку з рішеннями, які вони приймали, особливо у справах з доволі чутливих для громадської думки питань. Так, наприклад, у 2000 році Кеті Сілак, суддя Верховного суду штату Айдахо, не була переобрана на другий термін через жорстку кампанію, яку розгорнули проти неї у зв'язку з прийнятим нею рішенням у справі про аборти на пізніх строках вагітності. У 2010 році схожу кампанію розгорнула НУО «Kansans for Life» проти Керол Бейєр, судді Верховного суду штату Канзас, у зв'язку з рішеннями, прийнятими нею у 2006 та 2008 роках⁷.

Ще однією ознакою сучасних виборчих кампаній у США є зростання їхньої вартості. Якщо у 1980 році виборча кампанія головного судді Верховного суду штату Огайо коштувала 100,000 доларів, то у 1986 році її вартість стала колосальною – аж 2,8 млн. доларів⁸. Такі витрати пояснюються тим, що зацікавлені групи усвідомили, що вибори суддів – це ефективний спосіб провадження власних інтересів. Зрозуміло, що не кожен суддя володіє достатніми ресурсами для того, щоб брати участь у виборах і мати шанси на перемогу. Отож вплив капіталу на вибори є безсумнівним. Так, у Вірджинії вугільнодобувна компанія витратила мільйони доларів у 2004 році на виборчу кампанію судді, який після перемоги голосував за відхилення позову проти цієї компанії на 50 млн. доларів. Схожий скандал мав місце у Іллінойсі, де «State Farm», найбільша корпорація зі страхування автотранспортних засобів у США, була спонсором кампанії судді, який відхилив позов проти компанії на 1 мільярд доларів⁹. Ці випадки є радше правилом, ніж винятком.

В цілому, вибори суддів починають дедалі більше нагадувати вибори на владні посади. Кампанії нового типу надають виборцям ту інформацію, яку у вигідному для себе світлі подають групи інтересів. І в цьому контексті навіть вибори за «міссурійським методом» можуть мати більше недоліків, ніж переваг.

⁷Canes-Wrone B. Judicial Independence and Retention Elections / B. Canes-Wrone, T. S. Clark, J. Park., 2009. – 39 с.

⁸Там само.

⁹Corriher B. Partisan Judicial Elections and the Distorting Influence of Campaign Cash [Електронний ресурс] / Billy Corriher – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.americanprogress.org/issues/civil-liberties/report/2012/10/25/42889/partisan-judicial-elections-and-the-distorting-influence-of-campaign-cash/>

Висновки для України

Виборність народних суддів, як відомо, існувала в радянській Україні аж до початку 80-х років ХХ ст. Зрозуміло, що йшлося не про вибори як такі, а про вкидання громадянами до скриньок бюлетенів, у яких було зазначене прізвище одного кандидата в народні судді, прізвище якого перед тим уже було затверджено партійними інстанціями. Вважалося, що «обрані» таким чином судді підзвітні перед своїми виборцями, хоч насправді вони відповідали лише перед партійними комітетами свого рівня і перед законом у тій мірі, в якій веління законів не розходилося з партійними настановами. Згодом суддів стали обирати представницькі органи місцевої влади, що значною мірою сприяло їхній залежності від рішень керівних структур цих органів¹⁰.

Нинішній порядок формування суддівського корпусу є принципово іншим. До процесу призначення суддів причетні різні органи і посадові особи: кваліфікаційні комісії суддів, Голова Верховного Суду або вищого спеціалізованого суду, Вища рада юстиції, Президент та його Секретаріат, Комітет Верховної Ради з питань правосуддя і сама Верховна Рада. Безстроково суддів Верховна Рада фактично не обирає, а призначає, оскільки «обирають» хоча і шляхом голосування, але з однієї кандидатури на одне вакантне місце в конкретному суді¹¹.

Застосування в Україні навіть найбільш «поміркованої» моделі обрання суддів, як-от «міссурійський план», не видається таким, що могло б позитивно вплинути на правосуддя в Україні. По-перше, видається сумнівним, що виборці можуть адекватно оцінити професійний рівень судді та його кваліфікацію.

По-друге, обрання не гарантує жорсткої підзвітності судді перед виборцями. Єдиним способом тиску громадськості на суддів після виборів може бути лише загроза дострокових виборів. І, по-третє, здійснення громадського контролю за діяльністю обраних суддів не виключатиме, очевидно, потреби в існуванні певних важелів впливу на них з боку компетентних державних органів, які матимуть право звільняти їх з посад за грубі порушення законодавства незалежно від думки виборців, що також ставить під сумнів саму ідею обрання¹².

Підсумовуючи все викладене вище, можна стверджувати, що модель обрання суддів не відповідає потребам української судової системи. Висування судді від політичної партії свідчитиме про його політизованість та суперечитиме принципу незалежності суду. З іншого боку, самовисування теж не гарантуватиме незалежності, оскільки вимагатиме значних фінансових ресурсів, які в окремих випадках надаватимуть корпорації або фінансові групи. Відтак при винесенні рішень суддя керуватиметься не стільки буквою закону, скільки груповими інтересами. В Україні, де корумпованість судових органів становить одну з найважливіших проблем, легалізація впливу приватних коштів на виборчі кампанії суддів остаточно підірве незалежність судової системи.

¹⁰Долежан В. За чисті мантії: Виборність суддів: панацея від зла чи елемент передвиборних технологій? / Валентин Долежан // Закон і Бізнес – 2009. – №37.

¹¹Там само.

¹²Долежан В. За чисті мантії: Виборність суддів: панацея від зла чи елемент передвиборних технологій? / Валентин Долежан // Закон і Бізнес – 2009. – №37.

II. Участь народних засідателів у судовому процесі

Моделі участі народних засідателів у суді

Змішані (колегіальні) моделі передбачають створення колегії, до якої входять судді та засідателі. Існує два основних види змішаної моделі – німецька та французька моделі.

Німецька модель участі засідателів (Schöffengericht) використовується в Австрії, Болгарії, Данії, Ліхтенштейні, Македонії, Німеччині, Норвегії, Польщі, Сербії, Словенії, Словаччині, Угорщині, Хорватії, Фінляндії, Чехії, Швеції, Швейцарії та передбачає формування колегії, до якої зазвичай входять один суддя та два засідателі. І хоча кількість членів колегії визначається в різних країнах по-різному, як правило, кількість засідателів перевищує кількість суддів не більше, ніж на одну особу. Юрисдикція колегіальних судів, залежно від країни, може поширюватись лише на справи, що стосуються злочинів з обтяжуючими обставинами (в Угорщині – на вбивство з обтяжуючими обставинами чи інші злочини, які караються позбавленням волі на строк більше ніж 8 років) або, як у Німеччині, Фінляндії та Норвегії, на більшість кримінальних справ¹³.

У більшості випадків присяжних призначають на визначений строк з можливістю переобрання. Хоча присяжні до їх призначення не проходять жодної підготовки до виконання обов'язків, у деяких країнах передбачена підготовка вже призначених засідателів безпосередньо перед початком (у Чехії, Німеччині, Польщі та Франції) або під час виконання їхніх обов'язків (у Болгарії та Фінляндії)¹⁴.

Рішення приймаються простою більшістю голосів засідателів та одногослосним рішенням професійних суддів.

Французька модель (cour d'assises) передбачає юрисдикцію колегіальних судів лише над вирішенням справ про злочини, які караються позбавленням волі на строк від 10 років; у цьому випадку до колегії входять три професійних судді та дев'ять засідателів¹⁵. Відмінною рисою французької моделі є вище співвідношення кількості засідателів та особлива практика обговорення – процедура обговорення передбачає таємне голосування суддів. Крім того, засідателів обирають, і вони, в ході виконання своїх обов'язків, представляють громадськість. В німецькій моделі засідателів призначають, і вони на час виконання обов'язків стають представниками суду¹⁶.

В Італії, Греції та Португалії жодна з цих моделей не застосовується у чистому вигляді, радше мова йде про поєднання елементів даних підходів.

На відміну від рішень, винесених судом присяжних, рішення колегіального суду можуть бути оскаржені. В Норвегії, наприклад, суд присяжних використовують для перегляду рішень суду першої інстанції.

Модель засідателів-експертів. Практика залучення засідателів-експертів застосовується у Хорватії, Франції, Німеччині, Ісландії та Норвегії у складних кримінальних справах, коли необхідна спеціальна експертиза¹⁷.

Інститут мирового суддівства існує у Франції (juges de proximité) та Великобританії (Justices of the Peace). Коло питань, які вирішують мирові судді, є обмеженим та стосується лише незначних правопорушень. У Шотландії, наприклад, мирові судді вирішують справи, у яких максимальні покарання за правопорушення – арешт на 60 діб або штраф розміром до £2500. У Франції юрисдикція мирових суддів поширюється на справи про незначні правопорушення четвертого класу (les contraventions de la 4e classe), які караються штрафом до €750¹⁸.

¹³Там само

¹⁴Там само

¹⁷Jackson J. D. Lay Adjudication and Human Rights in Europe / J. D. Jackson, N. P. Kovalev // Columbia Journal of European Law – 2006. – №13. – С. 83–123.

¹⁸Там само

Вимоги до народних засідателів, які різняться залежно від практики, прийнятої у кожній країні, можна групувати за такими ознаками:

- 1) вік – засідателями можуть бути повнолітні особи, а в деяких країнах мінімальний вік може становити 25 або 30 років. Вікова «стеля» – 60 років у Бельгії, 63 роки – у Фінляндії; 65 років – в Австрії, Польщі, Португалії; 70 років – у Данії, Естонії, Німеччині, Греції, Угорщині; 75 років – у Франції;
- 2) громадянство;
- 3) володіння офіційною мовою;
- 4) рівень освіти (Франція, Греція, Італія, Македонія, Португалія);
- 5) проживання на території, на яку поширюється юрисдикція суду (Бельгія, Чехія, Німеччина, Польща, Іспанія, Швеція);
- 6) моральні якості (Естонія, Польща, Словаччина);
- 7) гарна репутація (Болгарія, Македонія);
- 8) досвід роботи в юридичній сфері (Франція).

Регулювання інституту засідателів у Німеччині, Швеції, Норвегії, Естонії, Словенії, Польщі та Австралії

У Німеччині статус, права та обов'язки засідателів регулюються Статутом організації судів.

Відповідно до §28 Статуту Колегіальні суди, до складу яких входять присяжні засідателі (Schöffengerichte), створюються у місцевих (окружних) судах з метою розгляду та вирішення кримінальних справ, які підпадають під юрисдикцію місцевих судів, тією мірою, якою це не зачіпає сфери питань, які вирішує суддя кримінального суду.

§ 33 Визначає критерії добору осіб, які мають право бути засідателями:

- вік – 25 – 70 років;
- знання німецької мови;
- здоров'я;
- на території юрисдикції суду.

§ 34 Визначає коло осіб, які не можуть бути призначені засідателями:

- 1) федеральний Президент;
- 2) члени Федерального уряду або урядів земель;
- 3) державні службовці;
- 4) судді, представники прокуратури, державні захисники та нотаріуси;
- 5) судові розпорядники, поліцейські, працівники в'язниці;
- 6) священики;
- 7) особи, які виконували обов'язки засідателя протягом двох термінів підряд, і другий термін не сплив на час формування списків засідателів.

Муниципалітети формують списки засідателів кожні 5 років. Внесення особи у список вимагає затвердження кандидатури двома третинами присутніх та голосуючих членів муніципальних асамблей або принаймні половини від їх статутної кількості. Список кандидатів повинен містити імена, прізвища, дату та місце народження, адресу проживання осіб та має бути доступним для публічного ознайомлення. При формуванні списку кандидатів має бути врахований принцип представництва усіх груп населення за віком, статтю, родом занять та соціальним статусом²¹.

¹⁹Там само.

²⁰ Federal Ministry of Justice and Consumer Protection [Електронний ресурс] // Courts Constitution Act – Режим доступу до ресурсу: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gvg/courts_constitution_act.pdf

²¹Там само.

Відповідно до §28 до складу суду входить один суддя та 2 засідателі²².

У Швеції питання, пов'язані з обранням та участю в судовому процесі засідателів (nämndemän), регулюються Кодексом судового процесу, який є водночас законом про судоустрій та процесуальним кодексом.

Засідателів обирають терміном на 4 роки, хоча фактично вони виконують свої функції в судах не більше 10 днів на рік. Важливою рисою шведського інституту засідателів є призначення засідателів не лише до місцевих судів, але й до апеляційних судів.

Вимоги до кандидатів у засідателі:

- 1) громадянство Швеції;
- 2) вік – від повноліття до 70 років²³.

Засідателями не можуть бути: судді, працівники суду, прокурори, поліцейські, адвокати та інші особи, професійна діяльність яких пов'язана з представництвом однієї зі сторін у справі. При формуванні списку кандидатів має бути врахований принцип представництва усіх груп населення за віком, статтю, родом занять та соціальним статусом²⁴.

Повноваження обирати засідателів в окружні суди належить муніципальним радам; повноваження обирати засідателів в апеляційні суди належить зборам ради губерній²⁵.

Колегіальний суд (в окружних судах) складається з одного судді та трьох засідателів. Аналогічна практика до формування суду існує й у Фінляндії²⁶.

Народні засідателі відіграють важливу роль у судовій системі Норвегії, оскільки участь представників народу у здійсненні правосуддя розглядається як гарантія верховенства права.

У місцевих судах засідателі вирішують кримінальні справи разом з професійними суддями у складі колегіального суду. В апеляційних судах представники народу виступають як суд присяжних. Відтак законодавство Норвегії, як і українське законодавство, диференціює народних засідателів (meddommer), які виконують обов'язки суддів, і присяжних (lagrettedemlem)²⁷.

Відповідно до статті 70 Закону «Про судоустрій» (Lov om domstolene (domstolloven)), кандидати у народні засідателі повинні:

- 1) знати норвезьку мову;
- 2) бути віком від 21 до 70 років;
- 3) належати до реєстру жителів території, на яку поширюється юрисдикція суду;
- 4) мати громадянство Норвегії або іншої скандинавської країни, або бути зареєстрованими в реєстрі населення за місцем проживання в Норвегії протягом останніх трьох років²⁸.

Згідно зі статтею 71 засідателями не можуть бути: члени парламенту, міністри і їхні заступники, губернатори і їх заступники, працівники суду, прокуратури, правоохоронних органів, тюрем, студенти поліцейської академії, практикуючі юристи, члени муніципалітетів²⁹.

²²Там само

²³The Swedish Code of Judicial Procedure [Електронний ресурс] // Swedish Ministry of Justice – Режим доступу до ресурсу: https://www.imolin.org/doc/amliid/Sweden_Code%20of%20Judicial%20Procedure.pdf.

²⁴Там само

²⁵The Swedish Code of Judicial Procedure [Електронний ресурс] // Swedish Ministry of Justice – Режим доступу до ресурсу: https://www.imolin.org/doc/amliid/Sweden_Code%20of%20Judicial%20Procedure.pdf.

²⁶Code of Judicial Procedure [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1734/en17340004.pdf>.

²⁷About lay judges [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.domstol.no/nn-NO/Enkelt-domstol/22-7/Presse/Facts-/About-lay-judges/>.

²⁸Lov om domstolene (domstolloven) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1915-08-13-5/KAPITTEL_5_#%C2%A770.

²⁹Там само

Засідателів призначають строком на чотири роки.

В Естонії статус та порядок призначення народних засідателів регулюється Законом «Про судоустрій» (Kohtute seadus), відповідно до якого у провадженні правосуддя народний засідатель має такі ж права, як і суддя. Стаття 103 встановлює такі вимоги до засідателів:

- 1) громадянство Естонії;
- 2) правоздатність;
- 3) вік – від 25 до 70 років;
- 4) знання естонської мови на рівні, не нижчому, ніж C1, відповідно до Закону «Про мову»;
- 5) володіння належними моральними якостями.

Засідателями не можуть бути:

- 1) особи, притягнені до кримінальної відповідальності;
- 2) збанкрутілі особи;
- 3) особи, які за станом здоров'я не можуть виконувати обов'язки засідателя;
- 4) особи, які проживають менше року на території юрисдикції суду, до якого обираються засідателі;
- 5) працівники суду, прокуратури, поліції;
- 6) військові на службі у Збройних Силах;
- 7) адвокати, нотаріуси;
- 8) члени Уряду;
- 9) члени органів місцевого самоврядування;
- 10) Президент Республіки;
- 11) члени Парламенту;
- 12) губернатори.

Засідателів призначають строком на чотири роки без права наступного переобрання відповідно до статті 104.

Кандидатів на посади народних засідателів обирають органи місцевого самоврядування.

У Словенії інститут засідательства регулюється Законом «Про судоустрій» (Zakon o sodiščih). Так, стаття 41 визначає, що громадяни беруть участь у здійсненні правосуддя в якості народних засідателів у районних судах. Відповідно до статті 42 народним засідателем може бути призначена особа, яка досягла тридцятирічного віку, не була притягнена до кримінальної відповідальності, не має медичних протипоказань до виконання обов'язків народного засідателя та добре володіє словенською мовою.

Народні засідателі призначаються на чотирирічний строк із правом на переобрання.

Кількість народних засідателів в судах визначається Радою юстиції за поданням Міністра юстиції.

У Польщі статус та функції засідателів визначаються Законом «Про організацію судів загальної юрисдикції» (Prawo o ustroju sądów powszechnych). Стаття 4 Закону передбачає, що громадяни беруть участь у здійсненні правосуддя у якості народних засідателів при розгляді справ у судах першої інстанції, якщо інше не передбачено законом; при розгляді справ за-

³⁰Courts Act [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.legaltext.ee/text/en/X30065K8.htm>.

³¹Courts Act [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.legaltext.ee/text/en/X30065K8.htm>.

³²Там само.

³³Zakon o sodiščih (uradno prečiščeno besedilo) [Електронний ресурс]. – 2005. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO4424>.

сідателі мають рівні з суддями права. Відповідно до статті 158 Закону присяжним може бути особа, яка:

- 1) має польське громадянство і користується повними правами громадянина;
- 2) володіє відповідними моральними якостями;
- 3) є старшою 30 років;
- 4) працює, займається господарською діяльністю або проживає в місці, де виступає кандидатом щонайменше рік;
- 5) не є старшою 70 років;
- 6) не має медичних протипоказань до виконання обов'язків народного засідателя;
- 7) має щонайменше середню освіту.

Згідно зі статтею 159 Закону народними засідателями не можуть бути:

- 1) особи, які працюють у судах та прокуратурі;
- 2) співробітники поліції і інші особи, що займають посади у правоохоронних органах;
- 3) юристи та помічники юристів;
- 4) духовенство;
- 5) військовослужбовці на дійсній військовій службі;
- 6) співробітники пенітенціарних органів;
- 7) члени місцевих органів самоврядування³⁴.

Відповідно до статті 165 Закону термін повноважень народних засідателів районних судів триває чотири календарних роки і може бути продовжений, якщо справу, щодо якої засідатель виконує свої обов'язки, ще не завершено. Засідатель виконує свої обов'язки не більше дванадцяти днів на рік³⁵.

В Австралії інститут засідательства регулюється Законом про присяжних засідателів (Juries Act 1967).

До колегіального суду при розгляді кримінальної справи входять 12 засідателів. Якщо суддя вважає за необхідне, суд може включати більше ніж 12 і менше ніж 17 засідателів. Кожен, чиє ім'я міститься у списках виборців, має право бути засідателем, крім осіб, які:

- 1) були засуджені за злочини, які караються чинним законодавством, на строк від одного року, якщо їхня судимість не була погашена;
- 2) є невідновленими у правах банкрутами;
- 3) не володіють англійською мовою;
- 4) не можуть виконувати обов'язки засідателя за станом здоров'я³⁶.

Відповідно до частини 4, статті 19 список засідателів формується кожні 2 роки та може зберігатись в електронному вигляді³⁷.

Засідателів обирає шериф навмання або за допомогою комп'ютерної програми, яка здійснює випадковий відбір з-поміж осіб, які мають право бути засідателями³⁸.

³⁴Prawo o ustroju sądów powszechnych [Електронний пецыпц] // 2001 – Режим доступу до пецыпцы: http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&cad=rja&uact=8&ved=0CC4QFjAC&url=http%3A%2F%2Fisap.sejm.gov.pl%2FDownload%3Fid%3DWDU20010981070%26type%3D3&ei=FASLVarZl4KusvGU44PYBA&usq=AFQjCNfRC-eXSMfoVWC:G9Yz4CEKFYu_4Q&sig2=Hge0AguvebCRhgfwnkPAQ&bvm=bv.96339352.d.bGg.

³⁵Там само

³⁶Juries Act 1967 [Електронний пецыпц] // ACT Parliamentary Counsel – Режим доступу до пецыпцы: <http://www.legislation.act.gov.au/a/1967-47/current/pdf/1967-47.pdf>.

³⁷Там само

³⁸Juries Act 1967 [Електронний пецыпц] // ACT Parliamentary Counsel – Режим доступу до пецыпцы: <http://www.legislation.act.gov.au/a/1967-47/current/pdf/1967-47.pdf>.

Регулювання інституту засідателів в Україні

В Україні статус народних засідателів та присяжних регулюється Конституцією України та законами України.

Відповідно до статті 124 Конституції України народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних. У статті 127 також зазначається, що правосуддя здійснюють професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні³⁹. Однак в жодній зі статей немає визначення понять «народні засідателі» і «присяжні».

Також у Конституції не зазначено, чи особа має право на суд присяжних у цивільних і кримінальних справах, чи лише у кримінальних. У США, наприклад, відповідь на це питання дає Шоста поправка Конституції, відповідно до якої гарантується право на суд присяжних у всіх кримінальних справах. Відповідно до Сьомої поправки, судові справи на підставі загального права, якщо розмір вимог перевищує двадцять доларів, належать суду присяжних. З часу ратифікації поправки (1791р.) сума у 20 доларів не індексувалась і не збільшувалась, втім, суди не застосовують дану практику до таких незначних справ⁴⁰.

Відповідно до статті 58 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» народним засідателем є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, та за його згодою вирішує справи у складі суду разом із професійним суддею, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя⁴¹. Відповідно до пункту 2 даної статті, присяжним є громадянин України, якого у випадках, визначених процесуальним законом, залучають до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя⁴². Відмінною рисою між народним засідателем та присяжним є те, що народні засідателі під час розгляду і вирішення справ користуються повноваженнями судді. Крім того, різняться порядок формування та затвердження списків народних засідателів та присяжних.

Законом визначаються вимоги до народного засідателя, присяжного (стаття 61):

1. Народним засідателем, присяжним може бути громадянин України, який досяг тридцятирічного віку і постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду.
2. Не підлягають включенню до списків народних засідателів та списків присяжних громадяни:
 - 1) визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
 - 2) які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя, присяжного;
 - 3) мають не зняту чи не погашену судимість;
 - 4) народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, судді, прокурори, працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, військовослужбовці, працівники апаратів судів, інші державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, адвокати, нотаріуси, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради юстиції;

³⁹Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print1382625488699956>.

⁴⁰Futey B. A. The Role of the Jury in the United States and Ukraine - a Comparative Analysis [Електронний ресурс] / Bohdan A. Futey. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.uaba.org/page-774425/1149746>.

⁴¹Закон України "Про судоустрій і статус суддів" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/print1434181366381966>.

⁴²Там само.

- 5) особи, на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення;
- 6) громадяни, які досягли шістдесяти п'яти років;
- 7) особи, які не володіють державною мовою⁴³.

Відповідно до статті 63 Закону суд залучає народних засідателів до здійснення правосуддя у порядку черговості на строк не більше одного місяця на рік, крім випадків, коли продовження цього строку зумовлено необхідністю закінчити розгляд справи, розпочатий за їхньої участі. Добір громадян для запрошення до участі у здійсненні правосуддя як народних засідателів або присяжних здійснюється за допомогою автоматизованої системи⁴⁴.

«За» і «проти» засідательства

Прихильники інституту засідательства вказують на такі аргументи, як:

1. Демократичний контроль та підзвітність рішень суду представникам громадськості.
2. Реальна змагальність сторін в ході процесу.
3. Зниження рівня корумпованості судів через розширення числа учасників процесу та підвищення його публічності.

Антагоністи інституту засідательства, у свою чергу, апелюють до відсутності аргументації прийнятих засідателями та присяжними рішень. Тобто, мотивувальна частина відсутня, а апеляція до будь-яких доказів не здійснюється. У США, наприклад, суд присяжних дає лаконічну відповідь лише на одне питання: «винний» чи «не винний»⁴⁵.

По-друге, критику викликає відсутність у засідателів відповідної кваліфікації та правових знань, що тягне за собою необ'єктивність прийнятих рішень. У цьому контексті В. Котляр наголошує, що рішення засідателів – це результат емоційної, а не правової діяльності.

По-третє, серед недоліків інституту засідательства часто виділяють можливість підкупу засідателів. Втім, аналогічний ризик існує й у випадку професійних суддів.

Серед інших аргументів є складність і затратність створення дієвого механізму для функціонування інституту засідательства в українських реаліях. Так, В. Маляренко зазначає, що суд присяжних є малопродуктивним, складним і громіздким, запроваджується для розгляду лише невеликої категорії справ і то лише по першій інстанції, але вимагає великих зусиль держави з підготовки його діяльності⁴⁶.

Таким чином, хоча існування інституту присяжних є детально регламентованим, на сьогодні залишається дискусійним питання щодо реальності його функціонування в Україні. Тим не менше, звернення до досвіду іноземних країн доводить, що інститут засідателів та присяжних є ефективним механізмом представницької демократії, оскільки правосуддя здійснюється міні-парламентом, який представляє різні інтереси та цінності. Професійні судді, таким чином, підпадають під контроль представників громадськості у колегіальних судах, і повністю усуваються від прийняття рішень у системі судів присяжних. Відтак представницька система судочинства слугує одразу двом цілям: підвищення прозорості прийняття судових рішень та, відповідно, підвищення довіри до органів судової влади. Тому істотно важливим для України є практичне забезпечення функціонування інституту народних засідателів та присяжних.

⁴³Закон України "Про судоустрій і статус суддів" [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/print1434181366381966>.

⁴⁴Там само

⁴⁵Євсєєв, О. П. Конституційні засади запровадження суду присяжних в Україні [Текст] / О. П. Євсєєв, О. Ю. Бруслик // Державне будівництво та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. / НДІ держ. будівництва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2011. – Вип. 22. – С. 115-127.

⁴⁶Котляр В. Суд присяжних – правовий атавізм / В. Котляр // Юрид. вісник України. – 2001. – № 10. – С. 11.

